

Musul Meselesi'nde Macar Bir Diplomat: Kont Pál Teleki ve Musul Meselesindeki Rolü

Müjdat Karagülmez*

Özet

Musul, sahip olduğu ekonomik ve stratejik konumuyla tarih boyunca çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalan şehir, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra hukuksuz şekilde İngiliz işgaline uğramıştır. İngilizler, savaş öncesinde bölgede zengin petrol yataklarının keşfi nedeniyle Musul ve çevresindeki emperyalist siyasetini devreye sokmuştur. Ancak Mondros Mütarekesi ile Anadolu'nun işgal edilmesine karşı Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk halkının bağımsızlık savaşını başlatması, İngilizlerin Musul'daki politikasını sekteye uğratmıştır. Musul, İstanbul'da toplanan Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde alınan karara göre Misâk-ı Milli sınırları içerisinde yer alan bir Türk şehri olarak tüm dünyaya deklare edilmiştir. Milli Mücadele'de, Türk ordusunun Yunanları mağlup etmesinden sonra Mudanya Mütarekesi imzalanmış ve ardından Lozan Barış Antlaşması ile savaş sona ermiştir. Musul'dan vazgeçmek istemeyen İngiltere, Lozan'da Türk heyeti ile sert tartışmalara girmiştir. Nihayetinde Musul Meselesi, antlaşmanın imzalanmasından dokuz ay sonra başlayacak müzakerelere bırakılmıştır. Buna göre, taraflar ilk olarak İstanbul'da Haliç Konferansı'nda (19 Mayıs 1924) müzakere masasına oturmuştur. Bu konferanstan sonuç alınamayınca mesele Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır. Milletler Cemiyeti, meselenin çözümü için bir Araştırma Komisyonu oluşturmuş ve Komisyon üyeleri olarak Macar Pál Teleki, Belçikalı emekli Albay Paulis ve İsveç'in Bükreş elçisi Wirsén'i görevlendirmiştir.

Nitekim İngiltere, Pál Teleki'nin Türklerle yakınlığını sebep göstererek onun Komisyon üyeliğine seçilmesini eleştirmiştir. Milletler Cemiyeti İngilizlerin Teleki hakkındaki eleştirilerini dikkate almamıştır. Komisyon, üyelerin seçilmesinden sonra Cenevre'de bir araya gelmiş ve bir dizi görüşmeler ve hazırlıkların ardından Musul'a doğru yola çıkmıştır. Komisyon üyeleri, Musul'a ulaşır ulaşmaz çalışmalarına başlamıştır. Komisyon, Musul'da kaldıkları süre boyunca bölgenin demografik yapısını, coğrafi

* Öğr. Gör. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Hava Astsubay Meslek Yüksek Okulu, İstanbul/
TÜRKİYE, mkaragulmez@msu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9169-7004,
DOI: 10.37879/9789751756480.2023.15

yapısını, iklim özelliklerini araştırmış ve eldeki verilere göre bir rapor hazırlayarak Milletler Cemiyeti'ne sunmuştur. Teleki'nin nihai raporun hazırlanmasından önce bir plebisit fikrinden bahsetmesi İngilizleri önemli ölçüde rahatsız etmiş ve Teleki hakkında İngiliz basınında olumsuz haberlere yer verilmiştir.

Millet Cemiyeti, Komisyonun raporunu inceleyerek İngiliz tezini haklı bulmuş ve Musul'un Irak'a bırakılmasını tavsiye etmiştir. Musul Meselesinin çözümü için oluşturulan Komisyonun üyesi olan Teleki, gerek siyasi gerekse bilimsel kimliğiyle Musul'da yapılan araştırmaların ve incelemelerin en önemli ismi olarak dikkat çekmiştir. Teleki, bir coğrafyacı olarak araştırmalarını bilimsel kimliğiyle yapmıştır. Milletler Cemiyeti, Komisyonun raporuna göre Musul'un Irak'a bırakılmasını tavsiye etse de nihai kararda yer alan maddeler Teleki tarafından yeterli bulunmamıştır.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Türkiye, Musul, Milletler Cemiyeti, Lozan, Macar, Pál Teleki.

A Hungarian Diplomat in the Mosul Issue: Kon Pal Teleki And His Role in The Mosul Issue

Abstract

Mosul, with its economic and strategic location, has hosted many civilizations throughout history. The city, which was under the rule of the Ottoman Empire for many years, was illegally occupied by the British after the Armistice of Mondros (30 October 1918) signed after the First World War. The English put into action their imperialist policy around Mosul due to the discovery of rich oil reservoir in the region before the war. However, the Turkish people's start of the war of independence against the occupation of Anatolia with the Armistice of Mondros, under the leadership of Mustafa Kemal Pasha, interrupted the British policy in Mosul. According to the decision taken in the Last Ottoman Parliament in Istanbul, Mosul was declared to the whole world as a Turkish city located within the borders of the National Pact.

After the Turkish army defeated the Greeks in the National Struggle, the Mudanya Armistice was signed and then the war ended with the Lausanne Peace Treaty. England, who did not want to give up Mosul, entered into harsh discussions with the Turkish delegation in Lausanne. Ultimately, the Mosul issue was left to negotiations that would start nine months after the signing of the treaty. Accordingly, the parties first sat at the negotiating table at the Golden Horn Conference (May 19, 1924) in Istanbul. When this conference failed to yield results, the matter was transferred to the League of Nations. The League of Nations established an Inquiry Commission to resolve the issue and appointed Hungarian Pál Teleki, retired Belgian Colonel Paulis

and Swedish ambassador to Bucharest Wirsén as members of the Commission.

However, England criticized Pál Teleki's election as a member of the Commission, citing his closeness with the Turks. The League of Nations did not take into account the British criticism of Teleki. After the election of the members, the Commission met in Geneva and set off for Mosul after a series of negotiations and preparations. The commission members started their work as soon as they reached Mosul. During their stay in Mosul, the Commission investigated the demographic structure, geographical structure and climatic characteristics of the region and prepared a report according to the available data and submitted it to the League of Nations. Teleki's mention of the idea of a plebiscite before the preparation of the final report greatly disturbed the British and there was negative news about Teleki in the British press.

The Nation Association examined the report of the Commission, found the British thesis, and recommended that Mosul be left to Iraq. Teleki, who is a member of the Commission established for the solution of the Mosul Issue, has drawn attention as the most important name of the research and investigations carried out in Mosul with both his political and scientific identity. As a geographer, Teleki conducted his research with his scientific identity. Although the League of Nations recommended that Mosul be left to Iraq according to the report of the Commission, the articles in the final decision were not found sufficient by Teleki.

Keywords: England, Turkey, Mosul, League of Nations, Lausanne, Hungarian, Pál Teleki.

Giriş

Musul, Irak'ın kuzeyinde yer alan, eski adı Mezopotamya ve Arapça adı El Cezire olan önemli bir yerleşim yeridir. Şehir, Dicle Nehri'nin batısında, eski bir Asur kenti olan Nineva kalıntılarının hemen yanında kurulmuştur. Adını, bu bölgede yer alan birçok nehrin kollarının tek bir yatakta birleşmiş olması niteliğinden almıştır. Sahip olduğu konumu, iklimi, akarsu bakımından zenginliği ve bir ticaret merkezi olması nedeniyle eski çağlardan itibaren çeşitli uygarlıkların var olduğu bir merkez haline gelmiştir.¹

Türkler, 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya yapılan seferler neticesinde Musul ve çevresine yerleşmeye başlamıştır. 1057 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul

1 Şerafettin Yamaner, *M Dosyası, Misâk-ı Milli ve Musul*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul 2000, s. 1.

Bey adına hutbe okutularak Musul'daki Türk hâkimiyet devri başlamıştır. Böylece Musul, kaybedildiği 1926 yılına kadar 900 yıl Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Şehir, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı'nda Safevileri mağlup etmesinden sonra 1516 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Musul ve çevresi, sahip olduğu önemli konumu nedeniyle Osmanlı Devleti ile İran arasında bir mücadele sahası olmuştur. Nitekim şehrin hâkimiyeti bu mücadelelere rağmen Osmanlı'da kalmıştır. Osmanlı Devleti, merkezi idareyi güçlendirme siyaseti dâhilinde 1834'de Mehmet Bayraktar Paşa'yı Musul'a göndermiş ve Musul ve çevresindeki merkezi otoritesini sağlamlaştırmıştır. Bunun ardından Musul'un idari yapısında değişikliğe gidilerek, 1878 tarihinden itibaren Kerkük Vilâyeti'ni de içine alan İstanbul'a bağlı bir Musul Vilâyeti meydana getirilmiştir. Musul'da oluşturulan bu idari yapı, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiştir.²

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden ardından Hindistan politikası ve Orta Doğu'daki çıkarları sebebiyle Basra Körfezi'ne asker çıkarmış ve böylece Irak Cephesi açılmıştır. Irak Cephesi'nde Osmanlı kuvvetlerinin 29 Nisan 1916'da Kuttü'l Ammara'da General Townshed komutasındaki İngiliz birliklerini mağlup etmesi ve İngiliz genareal ile birlikte binlerce İngiliz kuvvetini esir alması, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı süresince almış olduğu en büyük zaferlerinden biri olarak kayda geçmiştir. Ancak savaşın ilerleyen döneminde bu cephede daimi bir zafer elde edilememiş ve İngilizler savaşın sonları yaklaşırken Osmanlı Devleti'nin ateşkes isteyebileceğini düşünerek, ateşkestən önce bazı bölgeleri işgal etmek için harekete geçmiştir. İngiliz Genelkurmayı'nın emriyle Irak'taki İngiliz birliklerinin kumandanı General Marshall, 17 Ekim 1918'de Musul'a doğru harekete geçmiş ve 25 Ekim'de Kerkük İngilizler tarafından işgal edilmiştir.³

Osmanlı Devleti, Kerkük'ün işgalinden kısa bir zaman sonra 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmiştir. Musul, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada 6. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın⁴ elinde ve Osmanlı hâkimiyetindeydi. Mütarekenin imzalanmasından

2 Tahir Kodal, *Paylaşılmayan Toprak, Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 35-43.

3 İsrail Kurtcephe-Aydın Beden, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Musul-Kerkük Politikası", *Türk Dış Politikası-Cumhuriyet Dönemi*, ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2008, s. 422-425.

4 Musul'un İngilizler tarafından işgali hakkında bk. Ali İhsan Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, Harp Hatıralarım, C 4, İstanbul 1991.

sonra, 4 Kasım 1918'de İngiliz Ordu Kumandanı General Marshall, birlikleriyle birlikte Musul'a doğru ilerlemeye başlamıştır. Bunun karşısında Ali İhsan Paşa, İngiliz General Marshall ile şehrin yanında bulunan köşkte bir görüşme yapmıştır. Ali İhsan Paşa, İngilizler tarafından Musul'a ileri bir harekâtın yapılmasının Mütarekenin ihlal edilmesi manası taşıyacağını ve böyle bir durumda tekrar çatışma ortamının başlayacağını bildirmiştir. Bu görüşmenin ardından Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa ile görüşen Ali İhsan Paşa, mütarekenin bozulmasına meydan verilmemesi, gerekirse Musul'un tahliye edilerek İngiliz işgal hareketine karşı çıkılmaması ve Osmanlı birliklerinin kuzeye doğru çekilmesi şeklindeki talimatı aldıktan sonra, İngilizler 10 Kasım 1918'de Musul'a asker çıkartmış ve şehri Mondros'un 7. maddesi gereği işgal etmiştir.⁵ Musul, hukuksuz olan bu işgal hareketinin ardından kısa sürede İngiliz denetimine girmiş ve şehirdeki Türk makamları tasviye edilmeye başlanmıştır.⁶ Musul'un işgalinden sonra İtilaf Devletleri İstanbul'a asker çıkararak şehri fiilen işgal etmiş ve böylece Anadolu'nun parçalanması politikası hayata geçirilmiştir.

Bu arada, yüzyıllardır Türk egemenliğinde kalan Musul'un hukuksuz şekilde işgalinden sonra bölgedeki Türk varlığını yok sayan İngilizler, Paris Barış Konferansı'nda da bu tutumunu sürdürmüştür. İngilizler dünya savaşı devam ederken gizli antlaşmalarda Musul'daki Fransız çıkarlarını fazla bularak Paris Barış Konferansı'ndaki baskıları ile Musul'u tamamen İngiliz nüfus bölgesi haline getirmiştir. Böylece Musul, emperyalist güçlerin çıkar çatışması neticesinde tamamen Fransızlardan alınıp İngilizlere geçmiştir. Emperyalist devletlerin Anadolu'daki işgallerinin yanı sıra 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlar tarafından işgali Anadolu'da büyük bir millî direnişin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Milli Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa önderliğinde kongreler ve genelgeler düzenlenerek örgütlü bir bağımsızlık mücadelesi başlamıştır. Milli Mücadele'nin giderek güçlenmesinden sonra 28 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen ve 17 Şubat 1920'de tüm dünyaya duyurulmasına karar verilen Misâk-ı Milli'ye, diğer adıyla Ahd-ı Milli'ye göre Musul Vilâyeti Osmanlı sınırları içerisinde yer almıştı. Misâk-ı Milli maddesine göre Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Osmanlı kuvvetlerinin elinde bulunan yurt parçaları birbirinden ayrılamaz ve parçalanamaz maddesi yer

5 Nejat Göyünç, "Musul, Misâk-ı Milli'ye Dahil midir, Değil midir?" *Misâk-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 48.

6 Mim Kemal Öke, *Musul Komplosu 1918-1926*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 71-76.

almıştı. Buna göre Musul, millî sınırlar içinde yer almış ve vatanın ayrılmaz bir parçası olduğu alınan kararlarla tüm dünyaya bildirilmiştir.⁷

Gerek Misâk-i Milli'de yer alan maddeler gerekse Ankara Hükümeti'nin Musul'la ilgili faaliyetleri İngilizler tarafından endişe ile takip edilmiştir. Sakarya Zaferi'nin ardından İngilizlerin en büyük müttefiklerinden Fransa'nın güneydeki işgal bölgesinden çekilmesi ve Milli Mücadele'nin daha da güçlenmesinin ardından, Winston S.Churchill'in Eylül 1921'de hükümetine sunmuş olduğu raporda, Mustafa Kemal Paşa'nın Mezopotamya'da (Irak) ve Musul'da İngilizleri güç duruma düşürebileceğinden ve tehdit oluşturabileceğinden bahsedilmiştir.⁸

İngiltere'yi Milli Mücadele döneminde endişelendiren diğer bir mesele de Ankara İtilafnamesi'dir. Ankara Hükümeti ile Fransa arasında yapılan bu anlaşmanın maddelerine göre Türkler, Fransa'ya bırakılan Bağdat Demiryolları'nı kullanma hakkına sahip olacaktı ve İngiliz fikrine göre Türkler, bu madde dayanağında Musul'a askerî harekât düzenlenmesi durumunda bu demiryolu hattını kullanmak isteyecekti.⁹

Milli Mücadele'nin askerî safhasının başarıya ulaşmasından sonra sıra Musul Meselesinin Lozan Konferansları'nda görüşülmesine gelmiştir. İngiltere, Musul'u Irak'a bağlamak ve bölgeyi kaybetmemek amacıyla Lozan'daki Türk heyetiyle kıyasıya bir diplomasi savaşına tutuşmuştur. İngilizlerin Musul üzerinde ısrarcı olmasının nedeni, bölgenin İngiliz İmparatorluk yollarının üzerinde stratejik bir konuma sahip olması ve diğer önemli bir sebep de bölgede zengin petrol yataklarının olmasıdır.¹⁰ Bu nedenle, İngiltere'nin Musul stratejisinin tüm Irak politikasına bağlı olduğu açıkça anlaşılmaktadır.¹¹

İngilizler, Lozan'da bir şekilde Musul'u elinde tutmak istemiştir. Bu politikasında insan faktörü tamamen göz ardı edilmiş, tamamen bölgeden ekonomik çıkarlar sağlamak amacıyla konferansta ısrarcı olmuşlardır. Müzakereler boyunca, Türk heyetinin Musul tezini şiddetle savunması ve İngilizlerin de ısrarcı tavrı nedeniyle

7 Kodal, *age.*, s. 47-53.

8 Fahir Armaoğlu, "Lozan Konferansı ve Musul", *Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 109-111.

9 Armaoğlu, *agm.*, s. 122-125.

10 Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 126-127.

11 Özgür Yıldırım, "The Mosul Strategy of Lord Curzon", *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, I/2, Kış 2018, s. 176.

karşılıklı verilen önerilere rağmen uzlaşma sağlanamamıştır. İki heyet arasındaki gizli ve özel görüşmelerden de kayda değer bir somut netice alınamamıştır. 24 Temmuz 1923'te imza edilen Lozan Barış Antlaşması'na göre ise Musul Meselesi, antlaşmanın imzalandığı tarihten 9 ay sonra başlayacak ikili müzakerelere bırakılmıştır.¹²

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra iki taraf meselenin çözüme kavuşması için 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da Haliç Konferansı'nda bir araya gelmiştir. Nitekim tarafların görüşmelerde kendi tezlerinde ısrarcı olması nedeniyle konferans bir neticeye ulaşamadan sona ermiştir. Bunun üzerine Musul Meselesi, Lozan Barış Antlaşması'nın 3'üncü maddesinin 2'nci fıkrasına göre Milletler Cemiyeti'ne havale edilmiştir. Musul Meselesi, Milletler Cemiyeti'nin Cenevre'deki 20 Eylül 1924 tarihli oturumunda görüşülmeye başlanmıştır.¹³

Görüşmelerde, Türk heyetini temsil eden Fethi Bey (Okyar) Musul'da bir plebisit yapılması yönündeki fikirlerini beyan etmiş, ancak İngiliz temsilciler plebisit fikrine şiddetle karşı çıkmışlardır. İngiliz temsilcisi Lord Parmoor göre, çözümlenmesi gereken sorun Musul'un geleceği meselesi değil, Türkiye-İrak sınırının çizilmesidir. Parmoor, sorunun çözüme kavuşması için tarafsız bir komisyonun kurulmasını ve bu komisyonun gerekli görüşmeleri ve incelemeleri yapmasından sonra meselenin sonuçlanmasını istemiştir. Bu görüşmeler neticesinde Milletler Cemiyeti, 30 Eylül 1924'te bir araştırma komisyonu kurmaya karar vermiştir. Karara göre komisyon Milletler Cemiyeti Meclisi'nde seçilecek ve komisyona yardımcı olmak amacıyla müşavirler görevlendirebilecekti.¹⁴ Komisyonun belirlenmesinden sonra, Musul bölgesinde Türkiye ile İngiltere arasında sınır çatışmaları ve bazı olaylar meydana gelmiştir. Bu olayların iki ülke arasında gerginliğe yol açması nedeniyle, Türkiye'nin başvurusu ile Milletler Cemiyeti Meclisi, 29 Ekim 1924'te bölgedeki sükûneti sağlamak amacıyla "Brüksel Hattı" denilen geçici bir sınır çizgisi belirlemiştir.¹⁵

Görüşmeler neticesinde Meclis, Musul'da yaşayan halkın isteklerini tespit etmek, meseleye dahil olan üç devletin resmi makamları ile görüşmek ve elde edilen verilerin kendisine rapor edilmesini sağlamak amacıyla Macaristan'ın eski Başbakanı Kont Pál Teleki, İsveç'in Bükreş elçisi Wirsén ve Belçika ordusundan

12 Lozan Konferansı'ndaki Musul tartışmaları için bk. Kodal, *age.*, s. 63-168.

13 Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 76-78.

14 Kurtcephe-Beden, *agm.*, s.450-451.

15 Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, İmaj Yayınevi, Ankara 2006, s. 358.

emekli albay Paulis'ten meydana getirilen bir komisyonun Musul'a gönderilmesine karar verdi. Komisyona seçilen üyeler, bu görevi yerine getirmeyi kabul etmiş ve Komisyonu oluşturmak için 13 Kasım 1924'te Cenevre'de bir araya gelmişlerdir. Komisyon üyeleri, gerekli hazırlıkların ardından Musul'a doğru yola çıkmıştır.¹⁶

Bu çalışmada, erken Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin en önemli dış politika sorunu olan Musul Meselesinin çözüm sürecinde Pál Teleki'nin rolünden bahsedilmiştir. Teleki'nin, Musul Meselesinin çözümü için oluşturulan Komisyonun en aktif üyesi olduğu ve en dikkat çeken ismi olduğu görülür. Teleki'nin Musul ve Bağdat'ta yaşadığı bazı gelişmeler sert şekilde eleştirilmesine de neden olmuştur. Böyle olmakla birlikte, onun bilimsel kariyeri Komisyona seçilmesinde kilit faktör olmuştur. Bugüne kadar Musul Meselesi ile ilgili çok sayıda çalışmanın yayımlandığı görülmektedir. Nitekim bu çalışmalarda Pál Teleki'nin rolünden ayrıntılı olarak bahsedilmemiştir. Bu nedenle çalışmada, Musul Meselesinin çözüm süreci ayrıntıya girilmeden genel hatlarıyla çizilmiş, asıl olarak Macarca kaynaklar temelinde mesele Pál Teleki üzerinden anlatılmıştır.

1. Kont Pál Teleki'nin Hayatı ve Kariyeri

Pál Teleki, Macaristan'ın uluslararası alanda en çok tanınan isimlerinden biridir. Sadece siyasi kariyeriyle değil aynı zamanda bilimsel çalışmalarıyla da ülke içinde ve ülke dışında bilinen bir isim olmuştur. Kariyeri dikkate alındığında ondan uluslararası üne sahip coğrafyacı, bir devlet adamı, bir üniversite profesörü, Macar Bilimler Akademisi üyesi ve diğer pekçok kuruluşta önemli görevler üstlenen bir kişilik olarak bahsetmek doğru olacaktır.

Pál Teleki, 1 Kasım 1879'da aristokrat bir ailenin çocuğu olarak Budapeşte'de doğmuştur. Ailesi Transilvanya (Erdel) kökenlidir. Teleki, küçük yaşlardan itibaren bilime ve coğrafyaya merak duymuş ve lise eğitimini tamamladıktan sonra Budapeşte Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde eğitim almaya başlamıştır. Üniversite eğitimi sırasında ünlü Coğrafya Profesörü Cholnoky Jenő ile yakın temas kurmuştur. Teleki çalışkanlığı sayesinde, Cholnoky'nin yanı sıra dünyaca ünlü Asya araştırmacısı ve Trans-Himalayalar'ın kaşifi Lajos Lóczy'nin dikkatini çekmiş ve ondan ders almaya başlamıştır. Lóczy, öğrencisinin olağanüstü yeteneklerini, geniş kapsamlı ilgisini ve çalışkanlığını fark etmiş ve Teleki'ye çalışmalarını Doğu Asya'nın tarihi coğrafyası üzerine yapması yönünde ona tavsiyeler vermiştir.

16 *League of Nation, Question of the Frontier Between Turkey and Iraq: Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30th, 1924, Cenevre, 1925, s. 5.*

Lajos Lóczy'den istikrarlı bir şekilde eğitim alan Teleki, esas olarak tarihi coğrafya alanında araştırmalar yapmaya başlamıştır. Üniversite yıllarında Batı Avrupa'ya seyahat etmiş ve Paris, Amsterdam, Viyana, Münih, Lahey, Roma, Venedik ve Floransa gibi şehirlerin kütüphane ve arşivlerinde araştırmalar yapmıştır. Kendini dil alanında da geliştirmiş ve İngilizce, Almanca, Fransızca, Rumence, Felemenkçe ve İtalyanca dillerini öğrenmiştir.¹⁷

Üniversite eğitimi sonrasında akademik alandaki çalışmalarına devam etmiştir. 1903'te, "devlet oluşumu sorunu" meselesi üzerine hazırladığı doktora tezinde, daha sonraki kariyerindeki bilimsel anlayışını ve yöntemini etkileyecek bazı temel özellikler kendini göstermiştir. Çalışmalarında jeolojik, biyolojik, antropolojik ve sosyolojik bilgilere ve bulgulara yer vermiştir. Özellikle coğrafya alanında yapmış olduğu çalışmalarının referansıya 1906'da Macar Coğrafya Kurumu üyeliğine seçilmiştir.¹⁸ Bu dönemde bilimsel çalışmalarının yanı sıra siyasete adım atarak çeşitli çalışmalar yürütmüştür. 1906 yazından itibaren tekrar coğrafya ile ilgilenmeye başlamış ve eski haritaları aramak amacıyla Avrupa'yı dolaşmıştır. 1906 Noel'inden sonra, kendisini coğrafyaya yönelten eski bir rüyayı gerçekleştirerek 1907'nin ilk günlerinde Afrika'ya doğru yola çıkmış ve burada Kahire'yi ziyaret ederek piramitleri inceleme şansını bulmuştur.¹⁹

Teleki, dokuz yıllık sıkı çalışmanın ardından, 1909'da Cenevre'deki Uluslararası Coğrafya Kongresi'nde onu dünyaca ünlü yapan "Japon Adalarının Haritacılık Tarihi Atlası" adlı geniş kapsamlı bir eser sunmuştur. Bu çalışmasıyla Fransız Coğrafya Kurumu Jomard Ödülü'ne layık görülmüştür. Bilimsel kariyerini bu esere dayandıran Teleki, uluslararası alanda adını duyurmayı başarmıştır.²⁰

1909-1913 yılları arasında Coğrafya Enstitüsü Müdürlüğü, 1910'dan 1923'e kadar Macar Coğrafya Derneği'nin Genel Sekreterliği, ardından Başkan Yardımcılığı gibi görevler yürütmüştür. Birinci Dünya Savaşı öncesinde çalışmalarının büyük bölümünü Avrupa'da, Amerika'da ve Afrika'da yapmış ve özellikle 1912'de Amerika'ya yapmış olduğu gezi onun kariyerinde önemli bir yere sahip olmuştur.

17 Kubassek János, "Pál Teleki, A Magyar Politikai Földrajz Atyja (Macar Siyasi Coğrafyasının Babası)", *Magyar Tudomány*, 2011/8, s. 987.

18 Kubassek, agm., s. 987-988.

19 Ablonczy Balázs, *Pál Teleki (1879-1941), The life of a Controversial Hungarian Politician*, Center for Hungarian Studies and Publications (*Pál Teleki (1879-1941. Tartómalék egy Magyar Politikacının Hayat)*), New Jersey 2006, s. 19-20.

20 Kubassek, agm., s. 987-988.

Teleki, Macar Turan Derneği Başkanlığı'nın (1913-1916) yanı sıra Macar Doğu Kültür Merkezi'nin Başkan Yardımcılığı (1916-1918) görevini de üstlenmiştir. Macaristan'daki Doğu araştırmalarının yönünü, Balkanlar'daki ekonomik genişlemelere yöneltmiştir. Yine Birinci Dünya Savaşı süresince Nüfus Politikası Dairesi'nde ve Ulusal Savaş Dairesi Müdürlüğü'nde sorumluluklar üstlenmiştir. Savaş sonrasında üstlenmiş olduğu en önemli görevlerden birisi 1919'da Toprakları Koruma Birliği'nin başkanlığı olmuştur. Bu dönemde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Macaristan'dan ayrılan toprakların ülke sınırlarına tekrar dâhil olması için büyük çaba sarf etmiştir. Teleki, Paris Barış Müzakereleri'ne katılan Macar delegasyonu üyesi olmuş ve 19 Nisan 1920'den sonra Simonyi Semadam Hükümetinin Dışişleri Bakanı olarak mecliste yer almıştır. 19 Temmuz 1920'den 13 Nisan 1921'e kadar Başbakanlık görevini yürütmüştür. Macarlar için tarihi bir yıkım anlamına gelen Trianon Barış Antlaşması imzalandığında yine başbakanlık görevi Teleki'de olmuştur. Teleki, 1924-1925 yıllarında Milletler Cemiyeti tarafından Musul Meselesinin çözümü için kurulan Araştırma Komisyonu üyesi seçilmiştir.²¹

Teleki, dünya savaşının ardından Macarlar azınlık meselesi ile yoğun şekilde ilgilenmiş, bilimsel ve siyasi kimliğiyle meselesinin çözümü için birçok girişimde bulunmuştur. Revizyon fikrini yüksek sesle dile getiren Teleki, 1939 yılında tekrar başbakanlık görevine gelmiş ve onun başbakanlığı döneminde Macaristan, Almanya ile İkinci Dünya Savaşı'nda aynı grupta yer almıştır. Savaşın ilk yıllarında çeşitli siyasi bunalımların ve hastalıkların etkisiyle 2 Nisan 1941 gecesi Buda'daki Sándor Sarayı'nın Başbakanlık Ofisinde kendini vurarak intihar etmiştir.²²

2. Teleki'nin Musul Komisyonuna Seçilmesi ve Komisyonun Musul'a Ulaşması

Pál Teleki, iki dünya savaşı arasında Macaristan'ın en tanınmış politikacılarından biriydi. Onun gençlik yıllarından itibaren ortaya koyduğu bilimsel çalışmaları Musul'un kime ait olduğunu belirleyecek olan Komisyona seçilmesinde en önemli faktörlerden biri olmuştur. Onun bilim adamı-politikacı kimliği, güvenilir oluşu ve tarafsız bir inceleme yapabileceğine olan inanç nedeniyle Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirildiği söylenebilir.

21 "Pál Teleki", *Magyar Életrajzi Lexikon (Macar Biyografi Ansiklopedisi)*, C 2, Akadémiai Kiadó, Budapest 1982, s. 837-838.

22 Kubassek, agm., s.995-996; Ablonczy, age., s. 230-231.

Teleki'nin adı ilk olarak Eylül 1924'ün sonlarında geçmektedir. Teleki, savaş öncesi Türkiye ile olan temasları ve sevgisinin yanı sıra Turan Cemiyeti Başkanlığının tartışmalara yol açabileceğinden endişe etmesine rağmen, komisyon üyeliği görevini memnuniyetle kabul etmiştir. Bütün bunları bilerek, Milletler Cemiyeti yine de onu seçmiştir. Komisyonun ilk üyesi olmuş ve 20 Ekim 1924'te üyeliğe atanmıştır. Komisyonun diğer üyeleri, Belçikalı sömürge girişimcisi bir albay olan Albert Paulis ve Bükreş'teki İsveç büyükelçisi Carl Einar Thure af Wirsén olmuştur.²³

Teleki, coğrafya alanında yapmış olduğu bilimsel araştırmalarla ünlenmiş ve çalışmaları coğrafya alanında en çok başvurulan kaynaklar arasında yer almıştır.²⁴ Coğrafi itibarına ek olarak, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hazırlanmış olduğu haritası "Carte rouge", yani "Kırmızı Harita", Milletler Cemiyeti'nin Teleki'yi seçmesinde etkili olmuştur. Teleki'nin siyasi coğrafya çalışmasındaki en önemli konulardan biri milliyetler sorunudur. Bu bağlamda, tam adı "nüfus yoğunluğuna göre Macaristan'ın etnografik haritası" olan söz konusu haritanın (Kırmızı Harita) temel dayanak noktası ve metodolojik yeniliği, araştırma yapılan bölgede yaşayan insan sayısına bakılmaksızın, hazırlanan haritadaki renkli noktaların, bölgenin nüfus yoğunluğu ile orantılı olarak hazırlanması ve renklendirilmesiydi. Bu haritaya göre, araştırma yapılan bölgede sadece nüfusa bakılmaksızın milimetrekareye düşen insan sayısı ve bölgelere göre nüfus yoğunlukları saptanarak, her milletin farklı renklerle gösterildiği bir yöntem izlenmiştir. Bu çalışmasında uyguladığı yenilikçi, gerçeğe yakın, doğru kartografik yöntem tüm Avrupa'da kabul görmüştür. Nitekim onun bu çalışması Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Macaristan'ın parçalanmasına ve önemli bir Macar nüfusunun azınlık durumuna düşmesine karşı çıkamasa da, birkaç yıl sonra Milletler Cemiyeti'nin Teleki'yi Musul Komisyonuna seçmesinin tesadüf olmadığı anlaşılır.²⁵

Komisyonla göre, Teleki'nin bu göreve seçilmesindeki diğer önemli etken ise Musul bölgesinin etnik ve dini açıdan kozmopolit bir yapıya sahip olmasıdır. Komisyonun çalışmalarını değerlendirmek için benzer sorunları daha önce değerlendiren bir

23 Ablonczy, *age.*, s. 116.

24 Klinghammer István - Gercsák Gábor, "Der ungarische Geograph Pál Teleki als Mitglied der Mossul-Kommission (Musul Komisyonu Üyesi Olarak Macar Coğrafyacı Pál Teleki)", *Cartographica Helvetica : Fachzeitschrift für Kartengeschichte*, C 19-20, S. 19, s. 18-19.

25 Tímár Edit, "Teleki Pál egy Kevésé Ismert Munkája, Az ún. Moszuli Jelentés (Pál Teleki'nin Az Bilinen Çalışması, Musul Raporu)", *Földrajzi Közlemények*, CXXV. (XLIX.) kötet, 2001. S. 1-2, s. 65.

komisyon üyesinin faydalı olabileceği değerlendirilmiştir.²⁶

Kararın ardından, Araştırma Komisyonu üyeleri Musul'a seyahat etmelerinden önce 13 Kasım 1924'te Cenevre'de bir araya gelmişlerdir. Bu görüşmelerde Komisyon, Türkiye ile Irak arasındaki sınır çizgisine ilişkin olarak Milletler Cemiyeti Sekreterliği tarafından hazırlanan belgeleri inceleyerek mesele hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmuştur. Komisyon, Lozan Konferansı tutanaklarını, Konsey oturumlarının tutanaklarını, İngiliz ve Türk Hükümetlerinin muhturalarını inceledikten sonra çalışmaların genel planını hazırlamıştır. Komisyon, görüşmeler boyunca çalışma şeklini belirlemiş ve taraflara yöneltilecek sorularla ilgili bir takım hazırlıklar yapmıştır.²⁷ Komisyon üyeleri, ilgili her iki hükümetten doğrudan belgeler ve bilgiler alınmasının gerekli olacağına karar vermiş ve buna göre öncelikle söz konusu hükümetlerle Londra ve Ankara'da kişisel temas kurmaya karar vermiştir. Cenevre'den ayrılmadan önce, Wirsén'in Komisyon Başkanlığına seçilmesine karar verilmiştir. Komisyon üyeleri, Cenevre'deki temaslarından sonra Londra'ya gitmiş ve burada Dışişleri ve Kolonilerden Sorumlu Devlet Sekreterleri tarafından kabul edilmiştir. Bu iki bakanlık uzmanlarının katılımıyla çeşitli toplantılar ve görüşmeler yapılmıştır. 25 Kasım'daki toplantıda, Koloni Dairesi'nden Bay Davidson, Komisyonu memnuniyetle karşılamış ve Komisyon üyelerine, İngiliz Hükümeti'nin her zaman için bir plebisit yerine daha etkili argümanlarla meselenin etkili bir şekilde çözüleceğini düşündüğünü dile getirmiştir. Bu gözleme cevaben Komisyon, eylem gücünü hiçbir şekilde sınırlamadığını, yani meselenin taraflarının Komisyona herhangi bir plebisiti tavsiye etmekte özgür olacağını ifade etmiştir. Bay Davidson, bu açıklama için Komisyon'a teşekkür etmiş ve İngiliz Hükümeti'nin bir plebisitin zorluklarına ilişkin kendi bakış açısına göre bir muhtura göndermeyi amaçladığını söylemiştir.²⁸ Bu görüşmelerden anlaşılacağı üzere, İngiliz Hükümeti Komisyon ile Londra'da gerçekleştirdiği görüşmelerde Musul'da herhangi bir plebisitin yapılmasını istemediklerini hakkındaki görüşlerini açık şekilde dile getirmiştir.

Komisyon, kendileriyle birlikte Musul'a gidecek olan tercümanların seçilmesi meselesiyle ilgilenmek durumunda kalmıştır. Bununla ilgili, Komisyon üyelerinin

26 Nyári Gábor, "A Moszul Kérdés és A Népszövetség, 1924–1925 (Musul Meselesi ve Milletler Cemiyeti 1924–1925)", *Geopolitikai Szemle*, Y 1, 2019/2, s. 124.

27 Kodal, *age.*, s. 287.

28 *League of Nation, Question of the Frontier Between Turkey and Iraq...*, s. 5.

Millet Cemiyeti ile yoğun mektuplaşmaları olmuştur.²⁹ Musul Komisyonu gerekli hazırlıkların tamamlanmasından sonra 1924 yılı sonlarına Türkiye üzerinden Musul'a doğru yola çıkmıştır. Komisyon, Türkiye'de bulunduğu dönemde Türk devlet adamları ve Türk yetkililer ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Musul Meselesi gibi tüm dünyada takip edilen bir dış politika meselesinin çözüme kavuşmasında Teleki'nin de yer alması nedeniyle, Macar basını meseleyi yakından takip etmiş ve Musul Meselesi hakkında dönemin önemli Macar gazetelerinden biri olan *Az Ést*'de (Akşam) şu yorum yapılmıştır:³⁰

“Bilindiği gibi, biz Macarlar Musul'un nereye ait olduğu kararı ile yakından ilgileniyoruz, çünkü Milletler Cemiyeti aynı zamanda eski Macaristan Dışişleri Bakanı ve Başbakanı olan Kont Pál Teleki'yi üç üyeli hakem heyetine atadı. Musul, bugün Türk dış politikasının en önemli meselesidir. Hakem heyetinin atanması, burada bir Türk zaferi olarak kabul edilir. Çünkü Türklere göre, Milletler Cemiyeti'nin önyargısı, bu tartışmalı bölgeyi ne etnografik, ne coğrafi ne de ekonomik gerekçelerle Türkiye'ye tahsis etmeyecek kadar ileri gitmemelidir ki İngilizler bu zengin petrol ve kömür yataklarını Milletler Cemiyeti üzerindeki etkisini kullanarak Türklerden koparmak niyetindedir. Bu durumda, elbette İngiltere, sonsuz petrol kaynakları ve devasa kömür madenleri üzerinde kontrol sahibi olmayı planlamaktadır. Bu yüzden yakından bakıldığında, Musul Meselesi, sadece Küçük Asya'nın (Anadolu) bir kısmına karar vermekten çok daha önemli bir mesele gibi görünüyor. Musul Meselesinin karara bağlanmasının Milletler Cemiyeti'nin bitirme sınavı olacağı söylenebilir. Bu, Milletler Cemiyeti'nin gerçekten kararlarını uygulama yetkisine sahip olup olmadığını belirleyecektir. Ancak Musul komisyonu ne karar verirse versin Türkiye, şu anda yenilmez bir Türk ordusuyla sınırı olan Musul'dan asla vazgeçmeyecektir”.

Türkiye'nin Musul'dan asla vazgeçmeyeceğinin vurgulandığı haberin devamında Edirne tren istasyonunda Teleki'yi hoş bir sürprizin beklediği ve resmi karşılamanın dışında eğitimlerini Macar Üniversitelerinde bitiren 25 Türk gencinin ortaya

29 Teleki ve diğer Komisyon üyeleri arasındaki mektuplaşmalar ve Komisyona Musul'da yardım etmek üzere seçilecek tercümanlar hakkındaki mektuplaşmalar Macar Milli Arşivi'nde K 37 Fonunda yer alan “Pál Teleki Belgeleri” klasöründe yer almaktadır; bk. MNL (Magyar Nemzeti Levéltár/Macar Ulusal Arşivi), K 37, 1. bağ, a./dosya, 1924-1925.

30 *Az Ést* (Akşam), “Teleki Pál a népszövetség bizottságga Moszulba utazott. Konstantinápolyban török ifjak magyarul üdvözölték. A bizottság tagjai nem nyilatkoztak a riporterek hadának (Teleki Pál Milletler Cemiyeti Komisyonu İle Musul'a Seyahat Etti. Türk Öğrenciler Teleki'yi Macarca Selamladı)”, 6 Ocak 1925, Salı, s. 9.

çıkarak, bu Türk gençlerinin sözcüsünün Teleyi'yi Macarca selamladığı ve Teleki'nin de bu gençlerle uzun bir sohbet gerçekleştirdiği belirtilmiştir. Yine Edirne'den sonra Teleki'nin İstanbul'da tarıfsız bir sevinçle karşılandığı, Komisyon başkanının Bükreş'teki İsveç büyükelçisi Wirsén olmasına rağmen, Türk gazetelerinin sürekli olarak Komisyon başkanının Teleki olduğunu yazdığı ifade edilmiştir. Komisyonun İstanbul günleri de haberde yer almıştır. Haberin devamında, Türk hükümetinin günler önce İstanbul'un en zarif otellerinden biri olan Pera Palas'ta komisyon üyeleri için süit odalar ayırdığı ve Komisyon üyelerinin Pera Palas'a ulaştığında onları kalabalık bir muhabir ordusunun karşıladığı aktarılmıştır.³¹

Muhabirler arasında çeşitli ülkelerden gazeteciler yer alırken Macar bir muhabir de Komisyonun İstanbul'daki günlerini takip etmiştir. Bu arada Pera Palas'a ulaşan Komisyon üyeleri dev gazeteci ordusuna bir açıklama yapmadan asansöre binerek gözden kaybolmuştur. Az Ést gazetesi muhabiri daha sonra Pál Teleki'nin peşinden giderek onu otelin koridorunda yakalamayı başarmıştır. Ancak Teleki, Edirne'dekinin aksine bu sefer kibarca görüşmeden kaçınmış ve Macar gazete muhabirine; *“Sizleri burada gördüğüme sevindim, fakat az Ést gazetesi için zaman ayıramadığım için çok üzgünüm. Şuan hiçbir konu hakkında yorum yapmayacağım.”* diyerek bir demeç vermeden odasına doğru yoluna devam etmiştir.³²

Komisyon, Türkiye temaları sırasında Ankara Hükümetini, çalışmalarına ve soruşturmalarına yardımcı olması için bir gözlemci atamaya davet etmiştir. Komisyon, Türkiye'den ayrılmadan kısa bir süre önce, Türk gözlemcinin General Cevad Paşa olacağını öğrenmiştir. Komisyon daha sonra Konya'ya gitmiş ve burada Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanma onuruna erişmiştir. Komisyon daha sonra Şam ve Suriye üzerinden öncelikle 16 Ocak 1925 Cuma günü Bağdat'a ulaşmıştı. Komisyon gelişinden sonraki gün, Kral Faysal tarafından ağırlanmış ve ülkesinin sınırları konusunda kendisinin ve hükümetinin görüşlerini bir muhtıra ile Komisyon üyelerine sunmuştur. Faysal bu görüşmede şu ifadeleri kullanmıştır:

“Türk milletine saygı duyuyoruz. Esenlikler diliyoruz. Ancak bizler, çalışarak ve kaynaklarımızı geliştirerek tüm insanlığın davasına hizmet edebilmek için barış ve güvenlik içinde yaşamayı arzu ediyoruz. Bu amaca ulaşmak için ülkemizin eksiksiz ve dokunulmamış bırakılması ve bizi her

31 Az Ést, “Teleki Pál a népszövetség bizottsággal...”, s. 9.

32 Az Ést, s. 9.

türlü saldırganlığa karşı garanti edecek bir sınıra sahip olmamız gerekir. Bu bizim için bir ölüm kalım meselesidir.”

Komisyon, Bağdat'ta bulunduğu süre içerisinde ayrıca Irak Hükümeti'nin daveti üzerine bazı Bakanlıkları, Askerî Okulları, hastaneleri, eğitim kurumlarını ve ziraat okullarını ziyaret etmiş ve çeşitli heyetleri kabul etmiştir. Ayrıca Bağdat ile çevresi ve kuzey bölgeleri arasındaki ticaret hakkında bilgi edinmek için şehrin ticaret merkezlerindeki pazarları, tahıl ambarlarını ve odun depolarını ziyaret etmiştir. Eski Musul ve Bağdat Vilâyetleri'nin ekonomik anlamda karşılıklı bağımlılığına dair doğrudan bilgi elde etmeye çalışmıştır. Komisyon, gümrük istatistiklerini özel bir dikkatle incelemiş, savaş öncesi konsolosluk raporlarını araştırmış ve böylece ülkenin ekonomik durumu hakkında bilgiler toplanmıştır.³³

3. Teleki'nin Komisyondaki Çalışmaları

Komisyon, Bağdat'ta geçirmiş olduğu birkaç günün ardından asıl sorun teşkil eden Musul'a doğru yola çıkmış ve 27 Ocak 1925'te şehre ulaşmıştır.³⁴ Komisyonun şehre ulaşmasından sonra uzun bir inceleme evresi başlamıştır.

Coğrafi-istatistiksel anlamda yürütülen saha araştırmasının ana kısmı Pál tarafından yürütülmüştür. Teleki, Küçük Zap Suyu'nun her iki yakasındaki bölgeleri, özellikle Kerkük, Musul, Zaho, Amadiye, Erbil ve Süleymaniye bölgelerini haritalandırmıştır. Türk, Arap ve Kürt nüfusun coğrafi dağılımını, göçebe toplulukların göç yollarını ve dağlık ve ovalık bölgelerde yaşayan halk arasındaki geleneksel ilişkileri incelemiştir. Teleki üç ay içinde, Kuzey Irak'ın karmaşık bir coğrafi görüntüsünü yarattığı çeşitli incelemeler yaparak Komisyonda yer alan en aktif üye olarak nitelendirilmiştir.³⁵

Türk ve Irak komitelerinin Komisyona sunduğu haritalar sınır çizgisinin çizilmesi için dikkate alınsa da Komisyon üyeleri kendi araştırmaları ile bir sınır hattı belirlemeye çalışmıştır. Teleki, herhangi bir sınır önerisi için öncelikle söz konusu coğrafi alanın özelliklerinin bilinmesinin gerekliliğini ön planda tutmuştur. Ona göre, doğal koşullar orada yaşayan halkın doğasını ve davranışını da belirlemektedir. Araştırmaları sırasında coğrafyanın jeolojik özellikleri üzerinde önemle durmuştur.

33 *League of Nation, Question of the Frontier Between Turkey and Iraq...*, s. 6-8.

34 Kodal, *age.*, s. 292.

35 Klinghammer István, “90 éve történt - Teleki Pál tevékenységére a Moszul-bizottságban (90 Yıl Önce-Musul Komisyonunda Pál Teleki'nin Faaliyetleri)”, *Geodézia és Kartográfia*, 2016/1-2 68. Évfolyam, s. 26-30.

Teleki, bölgedeki en yüksek zirvelerin belirlediği hat olan havza hattının sınırı oluşturabileceği fikrine katılmıştır. Ancak, coğrafi düşünce tarzının kilit unsuru olan söz konusu coğrafya içindeki insan faktörünü görmezden gelmenin uygun olmadığını düşünmüştür; “Burada vurgulanmaya değer bir çizgi, bazalt kaplı kireçtaşından oluşan dağların doruklarını takip edecek olsaydı, sakinleri dağın her iki yanındaki daha alçak yamaçlarda yaşayan ve bir İslam mezhebine tabii olan Yezidi topluluğunu bölerdi.” Teleki, tartışmalı bölgedeki sınırın oluşturulmasında burada yaşayan halkın yaşam alanlarını korumayı ve böylece toplumun birliğini sağlamayı önemli görmüştür.³⁶

Bir coğrafyacı ve haritacı olarak Teleki, Türk ve İngiliz Hükümetleri tarafından Komisyona sunulan büyük ölçekli etnografik veya azınlık haritalarının hatalarını ve eksikliklerini göz önünde bulundurarak, bu haritalardaki tipik hataları özetlemiştir:³⁷

- Genelleme nedeniyle, her birinin nüfus yoğunluğu, milliyetlere çok az net alan vermesi dolayısıyla gerçek oran bozulmuştur.
- Bu haritalarda azınlıklar arkasında basit bir şekilde baskın nüfus grubu saklı kalmıştır.
- Etnik gruplar arasında doğrusal, keskin sınırlar gösterilmiş fakat uygulanmamıştır.
- Azınlıkların fiilen işgal ettiği alan ve bu tür alanların birbirine karışması gerçekçi bir şekilde temsil edilmemiştir.
- “Azınlıklar” terimi, herkes tarafından kabul edilmiştir.

Komisyonun araştırmaları sonrasındaki raporunda bölgenin iklim özelliklerini anlatan metin ilginçtir. Hem Türkiye hem de Irak, söz konusu bölgenin iklim, yaşam biçimi ve tarımsal özellikler açısından kendi tezlerine daha yakın olduğunu Komisyona ispatlamaya çalışmıştır. Ancak Teleki, ihtilafı bölgede sayı ve süre bakımından çok az gözlem ve ölçüm yapıldığından, Musul coğrafyasının temel dinamiklerinin belirlenmesinin zor olduğunu bilimsel veriler temelinde kategorik olarak vurgulamıştır. Teleki'nin bu argümanını, bölgede sadece 1920'den itibaren İngiliz uçuş birimleri tarafından detaylı gözlemler yapılması ve ardından 1925'te Musul'da bir meteorolojik ölçüm istasyonunun kurulması destekler nitelikte gösterilmiştir.³⁸

36 Tímár, agm., s. 71.

37 Klinghammer, István -Gercsák, Gábor, “Der ungarische Geograph Pál Teleki als...”, s. 19-21.

38 Tímár , agm., s. 71-72.

Teleki bölgenin iklim açısından da tek bir iklime sahip olmadığını vurgulamıştır. Ona göre, bölge ikliminin uç noktaları esas olarak topografik koşullardan kaynaklanmaktadır. Musul, kuzey ve doğudan yüksek sıradağlarla çevrilidir, batı ve güneyden ise tamamen açıktır. Yakınlardaki Suriye-Arap ovasında yarı çöl ikliminin etkileri hissedilebilir. Kışın sert geçmesi ve büyük sıcaklık dalgalanmaları Anadolu'nun karasal etkisini gösterir; ancak yağış verileri Anadolu karasal iklimi ile farklılıklar gösterir. Yağış, özellikle güneydoğu Torosların eteklerinde ve yüksek bölgelerde belirgindir. Özetle belirtilecek olursa, Teleki'nin argümanı, bölgenin iklim açısından tek tip olmadığı için, iklim bazında bir sınır belirlemenin doğru olmayacağı yönünde olmuştur.³⁹

Komisyon tarafından bölgenin coğrafi tanımı yapılırken, Teleki'den alıntı yapılarak Zağros Dağları'nın, havzaları ve etraflarındaki geniş ovaları “amfi tiyatro gibi” çevrelediği belirtilmiştir. Dağ silsilesinden akan nehirlerin, platonun kuzey kesiminde hidrografik eksenini oluşturan ve esas olarak soldan büyük kollar tarafından beslenen Dicle'ye ulaştığı, yüksekte dökülen nehirlerin düz bir alana ulaşarak kıvrımlı bir şekilde aktığı not edilmiştir. Ayrıca, bu hidrografik özelliklerin, bölgedeki tarım biçimlerini belirlediği vurgulanmıştır; “Vaha tarımı, kuru tarım ve sulama tarımı, kuru bozkır arazileri, sulama olmadan tahıl üretimi için kullanılabilir alanlar ile dönüşümlü olarak değişir. Güneye doğru gidildikçe, daha kuru ve daha sıcak alanlar tipiktir.” Teleki'nin, buradaki Arap ve Kürt nüfuslarının, daha kuru ve daha sulak olan bozkırlara göre birbirini takip ettiği yönündeki görüşünü görmek ilginçtir. İki etnik grubun tarım gelenek ve göreneklerinin de farklı olması, farklı iklim koşulları nedeniyle Teleki'nin belirleyici rolü ile açıklanmıştır. Arazi kullanımıyla ilgili olarak topografya ve su temini arasındaki bağlantıları inceleyen Komisyon ise, tartışmalı alanın hem platolarda hem de daha geniş havzalarda çevre bölgelere göre daha yüksek oranda ekili araziye sahip olduğunu tespit etmiştir. O halde, sadece petrolün değil, aynı zamanda tarımsal çıkarların da Türk ve Irak (İngiliz) taraflarını eski Musul dünyasına hakim olmaya ittiği ifade edilmiştir. Bu nedenle, tarımın yanı sıra su paylaşımı konusu da sorunsal bir durumu ortaya koymaktadır. Teleki'nin ilkesi, her nehrin su toplama alanının sulu tarımın yapıldığı ülkeye ait olması şeklinde açıklanmıştır. Teleki'ye göre, nehirlerin üst kesimlerinde gerçekleştirilen müdahale, örneğin bir baraj veya elektrik santralinin inşası, daha alçaktaki alanların su teminini etkiler; hatta sulamayı imkansız hale getirir. Dicle ve Fırat söz konusu olduğunda, bu özellikle geçerli bir bulgudur; çünkü bölgede çözülmemiş

39 Tímár, agm., s. 71.

su paylaşımı sorunu eski zamandan beri birçok siyasi çatışmaya neden olmuştur. Bölgede, nehir boyunca tarihte birçok ticaret merkezi kurulmuştur. Musul şehrinin kendisi de bunlardan biri olarak görülmüştür.⁴⁰

Komisyon üyeleri bölgenin nüfus bakımından da incelemesini yapmak için yoğun çalışmalar yürütmüştür. Nitekim Komisyon tarafından Türk ve Irak yetkililerinden alınan veriler birbiriyle tutarsız bulunmuştur. Türk nüfus sayılarındaki farklılık dikkat çekicidir. Komisyon'a göre, sayıları Türkiye anketinde olduğundan fazla, Irak istatistiklerinde ise olduğundan az hesaplanmıştır. Kürt veya Arap uyruklular ise, "göçebe" kategorisinde yer almıştır ve bu Komisyona göre tartışmalıdır. Komisyon üyeleri, Kürt ve Arap yerleşim yerlerini ziyaret ederek, onların yaşam ve düşünce tarzları konusunda incelemelerde bulunmuş ve tüm bunlardan yola çıkarak daha sonra bir öneride bulunmak için not almışlardır.⁴¹

Teleki de, birkaç hafta süren saha çalışması sırasında, göçebe yaşam tarzı, göç ve göçün coğrafi nedenleri ve sonuçları hakkında araştırmalar yürütmüştür. Teleki ayrıca, daha önce "Kırmızı Harita" olarak nitelendirilen yeni harita düzenleme ilkeleri temelinde yapılan ve nüfus yoğunluğu hakkında rapor edilen nüfus dağılımının bir haritasını da yapmıştır. Buna göre, göçebe yaşam tarzları, bir alana odaklanarak haritada gruplar halinde gösterilmiştir. Boş harita bölümleri ıssız alanları gösterirken Musul'un çevresi sadece 970 mm², yani 97.000 kişiyi temsil etmiştir. İlginç bir şekilde, raporun daha sonra Musul şehri ile ilgili bölümü, şehrin nüfusunu 98.000 olarak bulmuştur. 1.000 kişilik fark muhtemelen bir yazım hatası olarak görülmüştür. Teleki'nin, bu harita ile "Kırmızı Harita"nın düzenlenmesinde kullandığı yöntemin doğruluğunu ve bundan kaynaklanan argümanların geçerliliğini de kanıtladığı ifade edilmiştir. Musul raporu, ihtilafli bölgede yaşayan etnik grupları listelemiş ve etnik grupların doğal zenginlikler ile tipik ekonomik faaliyetleri arasındaki paralellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Teleki raporda Türk, Kürt, Arap ve diğer küçük aşiretlerin yaşam biçimini, aşiretlerin göç yollarını ve sulu tarımın doğasını analiz ederek hazırlanacak raporda yer almasını istemiştir.⁴² Teleki'ye göre, Kürtler eski dönemlerden itibaren söz konusu bölgede var olmuşlardır. Ancak onun çalışmalarında "Kürdistan" terimi sıklıkla kullanılmaz. Bu terim etnik bir anlamdan daha ziyade coğrafi bir terim olarak kullanılmıştır. Diğer yandan ona göre Araplar, vadilerde ve havzalarda, köylerde,

40 Tímár, s. 72-73.

41 Tímár, s. 72-73.

42 Klinghammer, agm., s. 26-30.

göçebe olmalarına rağmen çiftçi olarak yaşamışlardır. Ticaretle uğraştıkları şehirlerde de önemli sayıda var olmuşlardır. Türkler ise şehirlerde, esas olarak katip ve asker olarak, aynı zamanda sık sık Kürtlerin ve Arapların çalıştığı toprak sahipleri olarak anılmıştır. Yezidiler ise yaylalarda toprağı işlemişlerdir. Yezidilerin konumları ilginçtir, çünkü Araplar ve Kürtler arasındaki bölgede yaşamışlar, ancak iki etnik grup arasındaki çatışmaya asla müdahale etmemişlerdir. Teleki, Kürtlerin Arapları yavaş yavaş batıya, çiftçilik açısından daha kuru ve kötüleşen bölgelere ittiğini belirtmiş, Arap ve Kürt nüfusları arasındaki asırlardır süren çatışmanın köklerinden birini bu şekilde açıklamıştır. Genel olarak Teleki'nin, doğal coğrafi özellikler ve nüfus dağılımı konusunu kapsamlı ve birlik içinde meseleyi incelediği söylenebilir. Etnik gruplar arasındaki çatışma ve gerilimin ana kaynağının su ve verimli topraklara sahip olma meselesi olduğunu kabul ettiği görülür. Bölgedeki doğal kaynakların eşit dağılmadığını, bölgenin coğrafi özellikleri ve iklim özellikleri nedeniyle söz konusu nüfusu taşıyabilmesinin sınırlı olduğunu düşünmüştür. Ona göre, nüfusun sürekli artması nedeniyle bölgede gelecekte gerilimler devam edecektir.⁴³

Komisyon tarafından tartışmalı bölgenin göçebe nüfusunu hesaba katmak da temel bir görev olarak görülmüştür. Çünkü araştırmalara göre bir sınırın çizilmesi göç yollarını yarıya indirebilirdi. Teleki, en azından bölgede yaşayan halkın nüfuslarını tahmin etmenin, yaz ve kış konaklama yerlerinin ve göç yollarının haritasını çıkarmanın önemli olduğunu düşünmüştür. Komisyon üyeleri, dağ ve ovalık arazi arasında hareket eden göçebe nüfusu incelemek için sahada haftalar geçirmiştir. Böylece, elde edilen bulguların nüfus yoğunluğunu ve nüfus artışını nasıl etkilediği, göçebe Arap ve göçebe hareket eden Kürtler arasındaki farkın ne olduğunu ve göçebe yaşam tarzının dönüşümünün nedeninin ne olduğunu araştırmışlardır. Sahada kazanılan deneyim, Teleki'nin daha sonraki bilimsel çalışmalarında da yer almış ve göçlerin zamansal ve mekansal incelenmesi ve açıklanmasında en popüler coğrafi araştırma konularından biri haline gelmiştir. Teleki'nin gözlemlerine göre, meralar ve ekili alanların çoğu zaman yan yana olmaması, bölge sakinleri arasında çözülmez bir çatışma yaratan tarihsel bir sorun ortaya çıkarmıştır.

Teleki raporda, Kürtler ile Arapların yaşam tarzlarını göçebelik açısından da karşılaştırmıştır. Ona göre, Kürtler ikili bir yaşam tarzı geliştirmişti; Bölgedeki Kürtler köylerde yaşarlardı, yılın üçte ikisini kış aylarında dağ eteklerinde geçirirler, daha sonra hayvanlarını Mayıs'ta dağlara, daha yeşil çayırlara taşırlar ve

43 Timár , s. 73-74.

Ağustos'a kadar orada kalırlar. Tehlikeli, çetin dağlık arazilerden sınırları geçerek hep aynı rotayı gezerler; çadır çoğu durumda sadece göçebe topluluğun lideri içindir. Rotalarını haritalamak nispeten kolaydır ve sınır belirlenirken bu dikkate alınmalıdır. Arap göçebeler ise belirsiz bir rota boyunca göç ederler ve bu durum onları daha az kontrol edilebilir hale getirir. Göçebelerle ilgili bölüm, Teleki'nin coğrafi yaklaşımını da göstermektedir. Sadece mevcut durumdan yola çıkmamış, aynı zamanda göçebe nüfusun hareketini, oranını, yaşam biçimini tarihsel perspektif ve mekansallık içinde incelemiş ve hatta modellemiştir. Yine onun temel ilkesi, göçebe bir nüfusun göç yolu belirlenirken her şeyden önce insan bakış açılarının dikkate alınması gerektiği olmuştur.⁴⁴

Komisyonun ilgilendiği diğer bir mesele de Irak adının Musul tarihiyle bağlantısını incelemek ve Mezopotamya kavramının manasını araştırmak olmuştur. Teleki, Komisyonun hazırladığı raporda Irak adından ziyade daha çok harita tarihi ve etimoloji açısından Mezopotamya kavramını kullandığı dikkat çekmektedir. Ayrıca Teleki'nin bu konuyu raporun kilit bir bölümü olarak görmediği de anlaşılmaktadır. Komisyonun bu konudaki nihai sonucuna göre ise, Mezopotamya kavramının son yüzyıllarda yapılan haritalarda ve coğrafi çalışmalarda kullanımının tutarsız olduğu ve ne Irak ne de Türk argümanlarının geçerli olmadığı ve bu tarihsel coğrafya kavramının mekansal boyutunun zaman içinde birçok kez değiştiği vurgulanmıştır. Bu nedenle ortaya çıkan kaynaklar ve bilgiler bir karar için temel teşkil etmemelidir.⁴⁵

Komisyon, Musul'daki incelemelerini tamamlayarak 18 Temmuz 1925 tarihinde raporu bir araya getirmiş ve böylece raporun ön taslağı meydana getirilmiştir. Çalışmalarına bir süre daha Musul'da sürdüren Komisyon, 23 Mart 1925'te şehirden ayrılarak Cenevre'ye dönmüştür.⁴⁶ Rapora göre, Brüksel Hattı iki taraf arasında sınır olarak kabul ediliyordu ve ekonomik faktörler nedeniyle Musul'un İngiliz mandası altındaki Irak'a bırakılması tavsiye edildi. Komisyon 3 yıl sonra sona erecek olan manda yönetiminin 25 yıllık süreyle uzatılması ve bölgede yaşayan Kürtlere idari ve kültürel haklar verilmesi kaydıyla, Musul'un Irak'a bırakılması tavsiyesinde bulundu. Ayrıca söz konusu bu iki konuya uyulmadığı takdirde ise Musul'un Türkiye'ye bırakılması tavsiyesinde bulundular.⁴⁷ Türkiye,

44 Tímár, s. 75-77.

45 *Milletler Cemiyeti Belgelerinde Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı*, Med Yayınları, İstanbul 1991, s.65-76; Tímár, agm., s. 78.

46 Kodal, *age.*, s. 306-307.

47 Kurtcephe, agm., s. 452.

raporun açıklanmasından sonra Milletler Cemiyeti kararına karşı çıkmış ve bunun üzerine Milletler Cemiyeti Meclisi, 19 Eylül'de konuyu Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na başvurmayı kararlaştırmıştır. İngiltere, bu gelişmeyi olumlu karşılarken Türkiye ise “siyasi bir meselenin hukuki olarak çözülmesinin olanaksızlığı” düşüncesiyle bu karara karşı çıkmıştır.⁴⁸

Teleki, her ne kadar Komisyon üyeleriyle ortak bir fikirde buluşup Musul raporuna imzasını atsa da Musul'dan döndükten sonra bir plebisitin mümkün olduğunu söylemesi, onun İngilizler tarafından şiddetli şekilde eleştirilmesine neden olmuştur. Bu söylemler, hem Londra hem de Bağdat için bir Türk argümanı olarak algılanmıştır. Teleki'nin Musul'da yaşadığı bazı olaylar da İngilizler tarafından hoş karşılanmamıştır. Örneğin, Teleki'nin Komisyonun Musul'a ulaşmasından sonra Türk Hükümeti yetkilisi olan General Cevat Paşa ile Musul sokaklarında gezintiye çıkması ve bu gezinti sırasında yaşadıkları hadise İngilizlerin yoğun tepkisine neden olmuştur. İngilizlerin tepkisini çeken diğer bir mesele de Komisyonun Bağdat'taki temasları sırasında Teleki'nin Iraklı yetkililere büyük güçler tarafından seçilen tercümanların hiçbirine güvenmediğini söylemesi ve bu ülkelerin sadece Musul petrolüyle ilgilendiğini belirtmesi olmuştur. Yine, Komisyon sekreterlerinden İtalyan Marcello Roddolo ile Teleki arasında bazı anlaşmazlıkların olduğu ve Roddolo'nun Teleki'ye karşı gizli bir kin güttüğü ve onu, İngiliz yetkililere karşı akla gelebilecek her şeyle suçladığı belirtilmiştir.⁴⁹ Teleki, kendisi hakkında özellikle basında çıkan haberler karşısında açıklama yapma zorunluluğu hissetmiştir. İngiliz gazetesine vermiş olduğu demeçte, kendisinin Macaristan'ın üyesi olarak değil, Milletler Cemiyeti üyesi olarak Komisyonda yer aldığını belirtmiş ve tarafsız bir bakış açısıyla meseleye yaklaştığını ifade etmiştir.⁵⁰

Tarafsız bir üye olarak Musul'daki incelemelerini yürüten Teleki, yaşananlardan sonra Londra ve Bağdat'ın kendisine olan güvenini kaybettiğini görünce oldukça üzülmüş ve kendisi hakkında basında çıkan haberlerin ardından ve Baron Iván Rubido Zichy aracılığıyla İngiliz bakış açısına uymaya istekli olduğunu bildirmesi için ondan yardım istemiştir. Zichy bu istekten çok rahatsız olsa da Teleki'nin isteğini kabul etmiştir. İngilizler, Zichy'nin arabuluculuk davranışından etkilenmemiş ve ona, biraz kötü niyetle, yapabilecekleri bir şey olmadığını

48 Kürkcüoğlu, *age.*, s. 361-362.

49 Ablonczy, *age.*, s.116-128; *League of Nation, Question of the Frontier Between Turkey and Iraq...*, s. 7-8.

50 “Félhivatalos Anglia Kifogásolja grof Teleki Pál Moszuli Magatartását (Yarı resmi haberlere göre İngiltere, Kont Pál Teleki'nin Musul tutumu nedeniyle memnuniyetsizliğini dile getirdi)”, *Az Ést*, 2 Ağustos 1925, Pazar, s. 5.

söylemiştir. Hatta ona, kendi ülkesinin sınırları içinde Teleki'nin itibarını kurtarmak için gösterdiği çabayı anladıklarını, hatta “Teleki hakkındaki soruya ciddi bir şekilde cevap verebileceğimizi bile pek tahmin edemedik” şeklinde küçük düşürücü şekilde yorumlar yapmışlardır. Ancak hepsi, Teleki'nin Musul meselesinin nasıl düzenlenmesi gerektiğine ilişkin önceki görüşlerini değiştirdiğini belirtmekten memnun olduğunu söylemişlerdir. Teleki'den memnun olmadıkları haberleri Budapeşte'ye ulaştığında mesele çözülmüş ve zaten sonrasında Teleki, diğer Komisyon üyeleri ile ortak bir karar ile Musul'un Irak'a aidiyeti raporuna onay vermek durumunda kalmıştır.⁵¹

Teleki, raporun Komisyonun tavsiyesine göre hazırlanmasına, İngilizlerin çıkarlarına uygun olmasına ve hükmün uluslararası bilimsel onay almasına rağmen çıkan neticeden memnun kalmamıştır. Amerikalı Isaiiah Bowman, New York'tan Teleki'ye yazdığı mektupta haritaları ve rapor metnini ilgi çekici bulduğunu ve ortaya çıkaran eser hakkında Teleki'yi tebrik ederek rapor metninin “hayranlık uyandırıcı” olduğu yorumunu yapmıştır.⁵² İsviçreli profesör Emile Chaix raporu, “kütüphanem için en iyi hediye” ve “bir model” olarak adlandırırken ünlü Amerikalı profesör, editörlüğünü yaptığı ve komisyon üyeleri arasında sadece Teleki'den bahsettiği raporla ilgili bir methiye yayınladı.

Buradan da anlaşılacağı üzere Teleki'nin Musul'da yürüttüğü incelemeleri ve araştırmaları sonrasında Musul'da bir plebisitin mümkün olduğunu söylemesi ve Musul'da yaşadığı bazı hadiseler, bölgedeki çıkarlarını kaybetmek istemeyen İngilizlerin büyük tepkisini çekmiştir. Milletler Cemiyeti'nin Teleki'yi seçmesinden en baştan beri memnun kalmayan İngilizler, Teleki'yi yoğun bir basın propagandası ile pasifize etmeye çalışmışlar ve bunda bir ölçüde başarılı da olmuşlardır.

Sonuç

Musul Meselesi, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin en önemli dış politika meselesi olarak ön plana çıkmıştır. Yüzyıllardır Türk toprağı olan Musul'un, Mondros Mütarekesi sonrasında İngilizler tarafından hukuksuz şekilde işgal edilmesi ile başlayan süreç, Lozan Konferansları'nın en tartışmalı meselelerinden biri olmuştur. İngilizler bu meseleyi Lozan'da çözmemek için büyük çaba sarf etmiştir. Neticede, Lozan'a göre mesele, antlaşmanın imzalanmasından sonraki safhaya ertelenmiştir.

51 Ablonczy, *age.*, s. 120-122.

52 Isaiiah Bowman'dan Pál Teleki'ye mektup, 17 Eylül 1925 New York, MNL, Pál Teleki Belgeleri, K 37, 1. bağ. a./dosya, 1924-1925.

Türkiye, Misâk-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul'un geri alınması için barışçıl bir politika takip etmiştir. Nitekim İngiltere'nin uzlaşmaz tavrı nedeniyle olası bir durumda Musul'a askerî bir harekât düzenleme seçeneğini de görmezden gelmemiştir. İngiltere, Haliç Konferansı'nda uzlaşmaz tavrını sürdürmüş ve mesele böylece Lozan'ın maddeleri gereğince Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır. Milletler Cemiyeti, bir Araştırma Komisyonu seçerek Musul'un kaderini tayin edecek bir rapor hazırlanmasını istemiştir. Pál Teleki'nin de içinde olduğu Komisyon, Musul'a giderek çeşitli incelemelerde bulunmuştur.

Komisyonun uzun çalışmaları sonrasında hazırladığı raporu, Musul'un kaderini tayin eden en önemli uluslararası belgeler arasında yer almıştır. Rapor, 1924-1925 yılları arasında Milletler Cemiyeti'nin talebi üzerine Teleki'nin de aralarında bulunduğu üç üyeli bir komite tarafından hazırlanmıştır. Komisyonun amacı, Irak ile Türkiye arasındaki sınırı belirlemek olmuştur. Komisyon, söz konusu bölgenin coğrafi ve etnografik tanımını, Musul şehrinin özelliklerini, göçebe halkın sorunlarını ve bölgenin iklim yapısını içine alan geniş bir inceleme raporu hazırlamıştır. Teleki, Komisyon içinde coğrafyacı ve bilimsel kimliğiyle en ön plana çıkan isim olmuştur. Kariyeri boyunca özellikle coğrafya alanındaki bilimsel çalışmaları, Milletler Cemiyeti'nin onu üye olarak seçmesindeki en büyük etmen olmuştur.

Türkiye, Musul Meselesinin çözümü için Milletler Cemiyeti'ne güvenmiş olsa da İngiltere, bölgedeki ekonomik çıkarlarını elde etmek amacıyla her türlü diplomatik ve basın propagandası kozunu kullanmıştır. Teleki'nin üç üyeli Komisyona seçilmesi, İngiltere tarafından en başından itibaren çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. İngiliz basınında çıkan haberlerde Teleki'den, Türk yanlısı bir üye olarak bahsedilmiştir. İngilizlerin Teleki üzerindeki eleştirileri Macar basınında da gündem olmuş ve onun Musul'daki faaliyetleri bazı gazeteler tarafından tarafsız bir üye olmanın uzağında görülmüştür. Ayrıca, Araştırma Komisyonunun nihai karar raporunu Milletler Cemiyeti'ne sunmasından hemen önce Teleki'nin bir plebisit fikrinden bahsetmesi İngiltere tarafından sert şekilde eleştirilmiş ve Teleki hakkında yoğun bir basın propagandası yürütülmüştür. Bu haberler, Milletler Cemiyeti'ne sunulacak Musul raporunun hazırlanmasından önce, Teleki'nin açıklama yapmasını gerektirecek kadar büyük tartışmaları beraberinde getirmiştir. Teleki bu haberler karşısında, kendisinin tarafsız bir Komisyon üyesi olduğunu söylemiş ve Türkiye ile olan ilişkisinin Musul raporunun hazırlanmasında etkili olmadığını ifade etmiştir. Nitekim Teleki'nin, hazırlanacak nihai raporda İngiliz

tezini destekleceğini İngiliz makamlarına iletme istemesi bu propagandalardan etkilendiğinin açık bir göstergesi olmuştur.

Bir coğrafyacı ve haritacı olarak Teleki, yeterince ayrıntılı olmadan hazırlanan etnik haritaların arazi verileriyle elde edilen verilerle karşılaştırdığında birçok hata taşıdığını düşünmüştür. Teleki'nin söylemlerine rağmen, komisyon üyeleri tarafından hazırlanan bilimsel materyaller, istatistikler, haritalar ve bilimsel argümanlar İngiliz çıkarlarına hizmet edecek bir raporun yayınlanmasına neden olmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

MNL (Magyar Nemzeti Levéltár/Macar Ulusal Arşivi),

K 37, Pál Teleki Belgeleri, 1. bağ, a./dosya, 1924-1925.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ablonczy, Balázs, *Pál Teleki (1879-1941), The life of a Controversial Hungarian Politician (Pál Teleki (1879-1941). Tartışmalı bir Macar Politikacının Hayatı)*, Center for Hungarian Studies and Publications, New Jersey 2006.

Akşin, Aptülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Armaoğlu, Fahir, “Lozan Konferansı ve Musul”, *Misâk-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 105-119.

“Félhivatalos Anglia Kifogásolja grof Teleki Pál Moszuli Magatartását (Yarı resmi haberlere göre İngiltere, Kont Pál Teleki'nin Musul tutumu nedeniyle memnuniyetsizliğini dile getirdi)”, *Az Ést*, 2 Ağustos 1925, Pazar, s. 5.

Gönlübol, Mehmet - SAR, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

Göyünç, Nejat, “Musul, Misâk-ı Milli'ye Dahil midir, Değil midir?”, *Misâk-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 39-52.

Klinghammer, István –Gercsák, Gábor, “Der ungarische Geograph Pál Teleki als Mitglied der Mossul-Kommission (Musul Komisyonu Üyesi Olarak Macar Coğrafyacı Pál Teleki)”, *Cartographica Helvetica: Fachzeitschrift für Kartengeschichte*, C 19-20, S. 19, s. 17-25.

Klinghammer, István, “90 éve történt - Teleki Pál tevékenységére a Moszul-bizottságban (90 Yıl Önce-Musul Komisyonunda Pál Teleki'nin Faaliyetleri)”, *Geodézia és Kartográfia*, 2016/1-2, 68. Évfolyam, s. 26-30.

Kodal, Tahir, *Paylaşılmayan Toprak, Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

Kubassek, János, “Pál Teleki, A Magyar Politikai Földrajz Atyja (Macar Siyasi

Coğrafyasının Babası)”, *Magyar Tudomány*, 2011/8, s. 987-997.

Kürkcüoğlu, Ömer, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, İmaj Yayınevi, Ankara 2006.

Kurtcephe, İsrail – Beden, Aydın, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Musul-Kerkük Politikası,” *Türk Dış Politikası-Cumhuriyet Dönemi*, ed.Mustafa Bıyıklı, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2008, s. 419-451.

League of Nation, Question of the Frontier Between Turkey and Iraq: Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30th, 1924, Genava, 1925.

Milletler Cemiyeti Belgelerinde Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı, Med Yayınları, İstanbul 1991.

Nyári, Gábor, “A Moszul Kérdés és A Népszövetség, 1924–1925 (Musul Meselesi ve Milletler Cemiyeti 1924-1925)”, *Geopolitikai Szemle*, Y 1, 2019/2, s. 121-137.

Öke, Mim Kemal, *Musul Komplosu 1918-1926*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 2012

“Pál Teleki”, *Magyar Életrajzi Lexikon (Macar Biyografi Ansiklopedisi)*, C 2, Akadémiai Kiadó, Budapest 1982, s. 837-838.

Sabis, Ali İhsan, *Birinci Dünya Harbi*, Harp Hatıralarım, C 4, İstanbul 1991.

“Teleki Pál a népszövetségi bizottsággal Moszulba utazott. Konstantinápolyban török ifjak magyar üdvözlötték. A bizottság tagjai nem nyilatkoztak a riporterek hadának (Teleki Pál Milletler Cemiyeti Komisyonu İle Musul'a Seyahat Etti. Türk Öğrenciler Teleki'yi Macarca Selamladı)”, *Az Ést*, 6 Ocak 1925, Salı, s. 9.

Tímár, Edit, “Teleki Pál egy Kevéssé Ismert Munkája, Az ún. Moszuli Jelentés (Pál Teleki'nin Az Bilinen Çalışması, Musul Raporu)”, *Földrajzi Közlemények*, CXXV. (XLIX.) kötet, 2001, S. 1-2, s. 65-80.

Yamaner, Şerafettin, *M Dosyası, Misâk-ı Milli ve Musul*, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul 2000.

Yıldırım, Özgür, “The Mosul Strategy of Lord Curzon”, *Tarih ve Günce, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, I/2, Kış 2018, s. 169-186.